

SUR a vznik české psychoterapie

Claire Wigfall

(Upravil a přeložil Kamil Kalina)

Úvod

Komunistické režimy věřily, že duševní nemoci jsou nemoci mozku a propagovaly biologický přístup k psychiatrii. Československo nebylo výjimkou. V období komunismu stála psychiatrie v této zemi pod sovětským vlivem, který se (rigidně a ne zcela legitimně) odvolával na učení ruského fyziologa I.P.Pavlova, po němž je dodnes v Praze pojmenováno náměstí a stanice metra.

Vedle ruského či spíše sovětského vlivu stavěla československá psychiatrie rovněž na německé a rakouské tradici minulého století. Oficiální systém, který převzal doktrinu biologické psychiatrie, používal tradičních přístupů a nebyl ochoten uznat alternativní postoje ani reflektovat psychoanalytický fenomén, přítomný v psychiatrii na Západě. Psychoanalýza byla dokonce komunistickou stranou zakázána jako nepřátelská ideologie, „buržoazní pavěda.“ Členství v komunistické straně pak bylo vstupenkou k většině důležitých vedoucích funkcí v psychiatrické hierarchii, ať už na univerzitních klinikách nebo ve velkých ústavech mimo Prahu. A přece se, navzdory komunistické doktríně, objevila organizace či spíše hnutí, které po čtyři desetiletí rozsávalo v tomto restriktivním a tradičním klimatu zárodky dynamické psychoterapie - SUR, pojmenovaný po třech svých zakladatelích, *Skálovi*, *Urbanovi* a *Rubešovi*.

Setkala jsem se s fenoménem SUR zcela náhodou při studiu jiného tématu, vztahu umění a kultury k české psychiatrii. Byla to nejprve jen okrajová zmínka, ale SUR stále více podněcoval mou zvědavost. Zápletky s ním spojené mě vtáhly do vzrušujícího obrazu: podzemní disidentská organizace, zakázané teorie, průnik tajných agentů, obtěžování tajnou policií ... zdálo se to skoro jako dobrodružný román. Prozkoumala jsem knihovny, ale prakticky nic o SUR jsem neobjevila. Nejen že neexistuje žádné pojednání v angličtině, ale i české prameny prakticky úplně chybí a dosud nebyla písemně zachycena ani historie SUR. To mě vzrušovalo ještě víc a cítila jsem, že objevuji nové území. Jsem nesmírně vděčná lidem, kteří mě do něj uvedli – především *Kamilu Kalinovi*¹, *Martinu Jarolímkoví*² a *Beatě Albrich*.³ Jejich vyprávění bylo neuvěřitelně informativní a zajímavé a řekli mi víc, než jsem byla schopna napsat.

Superego, Ego, Id

Mezi členy SUR se udržuje rčení, že v tomto hnutí *Skála* představoval Superego, *Urban* Ego a *Rubeš* Id. *Kalina*, který sám prodělal výcvik v SUR již v 70.letech, v tom vidí „ilustraci, jak různé osobnosti to byly.“ Ze zakládající trojice jsou dosud na živu dva: *Skála* (85) a *Urban* (72). *Rubeš* zemřel počátkem roku 2000 ve věku 82 let. Společenství pro psychotherapeutický výcvik, které tito tři založili v r. 1967, však stále trvá, ačkoliv zakladatelé již před časem uvolnili vedoucí místa mladší generaci.

Profesor *Jaroslav Skála* byl z této trojice nejznámější osobností i v mezinárodních kruzích a byl dlouho pokládán za předního odborníka v oblasti léčby alkoholismu.

¹ Současný místopředseda SUR, lékařský ředitel sdružení SANANIM a vedoucí psychotherapeutického centra pro drogové závislosti (vysvětlivka CW)

² Předseda České asociace pro mentální zdraví, ředitel Denního psychotherapeutického sanatoria Ondřejov, Praha (vysvětlivka CW)

³ Arteterapeutka, ředitelka rehabilitačního centra FOKUS v Praze (vysvětlivka CW)

Povoláním lékař a specializací psychiatr, byl *Skála* průkopníkem inovativních přístupů ve svém oboru. Již v r. 1949 založil při psychiatrické klinice dnešní Všeobecné fakultní nemocnice v Praze oddělení pro léčbu alkoholismu, zvané *Apolinář* podle umístění v budově starého kláštera při kostele sv. Apolináře. Koncepce *Apolináře* byla do značné míry průlomová i ve světovém měřítku: šlo o jedno z prvních oddělení svého druhu, které bylo postaveno na principech terapeutické komunity s důrazem na sociální učení. Je zajímavé povšimnout si určité dvoukolejnosti v působení profesora *Skály*: *Kalina* upozorňuje, že „*Skála* býval uznáván jako významný behaviorista a uplatnil v *Apolináři* rovněž poměrně tvrdý bodovací systém, tato složka se však do praxe SUR nepřenesla – zdá se, jako by *Skála* měl dvě tváře a odvíjela se od něj dvojí tradice se dvěma liniemi následovníků.“ – Byla to zřejmě právě *Skálova* pozice v oblasti léčení alkoholismu, která mu vydobyla silné kontakty s důležitými lidmi v Československu i v zahraničí - kontakty, které byly výhodné pro získání ochrany a udržování komunistické tolerance vůči SUR, protože ani *Skála*, ani ostatní dva spoluzakladatelé nikdy nebyli členy komunistické strany.

Eduard Urban měl podstatně odlišné profesionální pozadí než *Skála*: prakticky celý život vyučoval na universitě klinickou psychologii. V omezené míře a po jistý čas se však také zapojil do praxe ve *Skálově „Apolináři“*. Třetí osobnost SUR, *Jaromír Rubeš*, byl, podobně jako *Skála*, lékař a psychiatr, a vedl protialkoholní oddělení v pražské psychiatrické léčebně v Bohnicích. Je důležité poznamenat, že všichni tři působili aspoň částečně v oblasti léčby závislostí a všichni tři také byli samouci v psychoterapii.⁴

Zrození SUR

Snad to byl společný zájem o problematiku závislostí, co nejdříve svedlo tyto tři osobnosti dohromady. Díky svému zájmu o psychoterapii se také setkávali ve výboru psychoterapeutické sekce České psychiatrické společnosti, na jejích seminářích a konferencích. Důležité pro SUR se ukázaly jejich návštěvy na Psychoterapeutických týdnech v Lindau (SRN). V 60. a 70. letech zde navštívili řadu výcvikových workshopů a není pochyb, že tato zkušenost jednak upevnila jejich odborné přátelství, jednak poskytla inspiraci pro jejich model psychoterapeutického výcviku.

I v komunistickém Československu byla 60. léta dosti podnětnou dobou. SUR byl jedním z produktů tohoto oživení, jeho vznik se klade do r. 1967. V té době byla v Československu poptávka po psychoterapeutickém výcviku, ale prakticky žádná nabídka výcvikových programů. V hluboké ilegalitě přežívala v Praze psychoanalytická skupina, která také prováděla výcvik (později mezinárodně uznávaný) pro omezený počet zájemců, z nichž někteří se později připojili k SUR.

SUR tak byl první organizací⁵ nabízející souborný psychoterapeutický výcvik v širším rozsahu. SUR nebyl „ilegální“, nebyl však ani „oficiální“. Byl organizován pod záštitou výše zmíněné psychoterapeutické sekce Psychiatrické společnosti, která sama byla složkou prorežimní střešové České lékařské společnosti. „SUR nebyl kontrolován žádnou strukturou komunistického režimu a samozřejmě také nebyl oficiálně uznáván jako kvalifikace v naší odborné dráze, na druhé straně byl tolerován a jeho výcvik dosti vysoko hodnocen neoficiálním způsobem. Nedivím se, že je to obtížně srozumitelné,“ poznamenává *Kalina* ve snaze vysvětlit důsledky chybění oficiálního

⁴ Neplatí to zcela o Eduardu Urbanovi, jehož pravidelné návštěvy v Lindau přinesly systematictější výcvik ve skupině vedené Larsenem Martensenem (vysvětlivka KK)

⁵ Autorka používá pojem „organizace“ s vědomím, že nešlo o formální strukturu ani registrované sdružení (vysvětlivka KK)

statutu. Z těchto důvodů přitahoval SUR specifický typ studentů, spíše nekonformních a ochotných absolvovat proces vzdělávání, který nemusí nutně uspíšet jejich kariéru.

Je obtížné se dopátrat všech vlivů, které byly pro vývoj SUR významné. Jednou z podstatných okolností byl nedostatek teoretických materiálů, jejichž vydávání komunistický režim potlačoval. *Kalina* charakterizuje *Skálu* i *Rubeše* jako psychoterapeuty „původní a ovlivňované v podstatné míře vlastní zkušeností.“ Takovými byli, vzhledem k nezbytí, i další postavy odborné scény v komunistické éře, jak osvětluje *Beate Albrich*: „Něco začali a následně vytvářeli vlastní teorie. Získávali málo z vnějšku, protože literatury bylo velmi málo. Cizojazyčnou literaturu si museli kopírovat a tak se každý snažil vynalézt nějaký nový přístup.“

V důsledku nezbytí a potlačování tedy vzrůstala tvořivost, svobodné myšlení a inovace. V případě SUR byl výcvikový program značně originálním produktem, syntézou různých teorií založených na klinické zkušenosti. Byl subtilním výtvozem přeneseného a přizpůsobeného, což vedlo ke zcela jedinečnému výsledku. Vlivy, které je možné vystopovat, jsou eklektické a často nezřetelné. V podstatě SUR vycházel z oblasti „zakázané“ dynamické psychiatrie. *Kalina* zde vidí shodu s teoriemi *Irwina Yaloma* ve vztahu k „psychodynamické“ psychoterapii, stejně jako zvažuje nepřímý vliv (pokud jde o subjekty psychoanalýzy a skupinové terapie) profesora *Knoblocha* a jeho spolupracovníků. *Knobloch* byl členem české podzemní psychoanalytické skupiny, byl však také dobře adaptován v tehdejší režimu. V 50. a 60. letech založil dvě střediska psychoterapie pro neurotické pacienty⁶, založené na myšlence terapeutické komunity a praktikující „dynamickou skupinovou psychoterapii“ (*Knobloch*, který koncem 60. let emigroval do Kanady, svůj přístup později nazval „integrativní psychoterapie“). Je velmi dobře možné, že *Lobeč* a *Horní Palata* do jisté míry sloužily jako inspirativní model pro SUR. *Kalina* však dodává, že „upřímně řečeno, SUR se nikdy nezdál být založen na teorii a jeho zakládající otcové, zejména *Skála* a *Rubeš*, nevystupovali jako teoretici. V každém případě, myšlení *Skály*, *Urbana* a *Rubeše* bylo nezávislé. Stejně jako odmítli komunismem povzbuzovaný konformismus, odmítali také vnější vlivy a namísto toho raději přemýšleli sami.

SUR a jeho vzájemný vztah s politikou

„Protože, víte, před rokem 1989 bylo ve výcviku SUR velmi příjemné prostředí. Každý výcvikový program byla malá komunita. A měli jsme jeden přístup a jeden cíl – abych se stali psychoterapeuty. A pak jsme měli ještě jeden společný pocit. Společnou myšlenku nás všech. A sice to, že komunistické zřízení je špatné.“

Když *Martin Jarolímek*, předseda České společnosti pro mentální zdraví, mluví o svém výcviku v SUR, zdůrazňuje přesně to, co nutilo SUR stát mimo jakoukoli západní formu psychoterapeutického výcviku. Zdůrazňuje skutečnost, že to bylo výcvikové společenství složené většinou z disidentů. „Stát se psychoterapeutem“ může člověku zvnějšku připadat jako dost nevinný cíl pro studenta psychoterapie. A přesto, přijmout tento cíl samo o sobě znamenalo dostat se do konfliktu s národní tradicí psychiatrické praxe. Možná právě proto to také nemohlo být jejich jediným cílem, členové SUR byli navíc jednotní ve víře, že vláda jejich země je síla, které se musí odporovat. Byli sjednoceni jako komunističtí disidenti. Tito studenti

⁶ Rehabilitační odbočka v Lobči, která již zanikla, a Denní sanatorium Horní Palata, dnes součást Všeobecné fakulní nemocnice v Praze (vysvětlivka KK)

psychoterapie nemohli politiku ignorovat. Byli diametrálním opakem totalitární vlády, a stejně jako vláda, ani oni neschvalovali názory druhé strany.

Dosud jsme diskutovali o teoretickém modelu, který SUR adoptoval pro své výcvikové programy. Struktura SUR ve skutečnosti odrážela strukturu rodiny. Převzali model úplně doslova. Hlavou rodiny byli „prarodiče“, zakladatelé Skála, Urban a Rubeš. Pod nimi byli členové organizovaní do simulovaných nukleárních rodin. Dva „rodiče“, které tak studenti i oslovovali, vedli skupinu deseti až dvanácti „dětí.“ Bylo by zajímavé uvážit, jestli umělé vytvoření takovýchto těsně spjatých komunit bylo od jisté míry přímou reakcí na následky existence za komunistického režimu; neobyčejně výrazně odlišný duch komunity jako jeden z následků násilného spojení skupiny proti vyšší moci. Rozeznával a využíval SUR tento přirozený úkaz k přípravě výcvikových kurzů, které tento výsledný účinek zdůrazňovaly?

Tři „rodiny“ obvykle tvořily komunitu, která měla svá pravidelná setkání nejméně 1 týden v roce, většinou mimo Prahu v různých rekreačních střediscích. Během roku se skupiny scházely samostatně (obvykle třikrát do roka na weekend) se svými hlavními instruktory – „rodiči.“ Při skupinových schůzkách se kladl největší důraz na vlastní zkušenost. Členové přebírali role pacientů. Byli sami sobě morčaty; skutečně cítili, že aby se mohli stát úspěšnými psychoterapeuty, musí si to nejdřív „vyzkoušet na vlastní kůži.“ Jak *Jarolímek* trpce vysvětlil, „pět let jsem povídal ostatním členům skupiny a speciálně „rodičům“ o svých problémech, o svém životě, o své ženě, a tak dále.“ Opět, je možné, že tato metoda byla poněkud zapříčiněna komunismem; nedostatek přístupu ke skutečným duševně nemocným pacientům znamenal, že se musely najít alternativy.⁷ „Byl to velmi vnitřní proces. Hodně o růstu; nejedná se jen o přístup pomocí technik,“ říká *Jarolímek*. Je jasné, že tato metoda mohla být na studenty nesmírně náročná, ale mohla také zvýšit jejich empatii vůči pacientům v jejich budoucí praxi. Kontrapunktem tohoto praktického výcviku bylo studium příslušné literatury a teoretických prací. Studium bylo velice znesnadněno skutečností, že většina textů, které studenti SUR měli číst, byla buď zakázaná vládou nebo by určitě byla, kdyby o tom vláda jen tušila. Navíc, české překlady těchto převážně zahraničních textů prakticky neexistovaly. Neustálý oběh dobře zamaskovaných svazků s oslíma ušima byl nutný.

Spodní politické proudy, které sjednotily SUR, si také vyžádaly obzvláštní obezřetnost ve vybírání studentů. Jejich spolehlivost byla základní podmínkou pokračující existence SUR – kvůli nutně důvěrné povaze kurzu bylo utajení zásadní podmínkou. *Kalina* si vybavuje skupinu studentů a jejich neustále obavy:

„Pokud si pamatuji, mezi velkou populací studentů SUR bylo jen pár členů Komunistické strany. Na druhé straně, mnozí lidé v SUR byli ve spojení s hnutím občanské opozice. Dvě desetiletí jsme se báli agentů tajné policie, ale po Sametové revoluci byl odhalen jen jeden.“

Bezstarostnost, s níž *Kalina* odbývá své „výslechy tajnou policií“, je výjimečná. V podobných chvílích nebo při jeho nedbalých zmínkách a tajných agentech a o snaze „nenechat se zkorumpovat komunismem“ si člověk připomíná, že takové záležitosti byly pro tyto lidi každodenní a běžné. Nebylo to žádné melodrama, prostě život. *Jarolímekovy* vřelé vzpomínky na jeho studentské dny v SUR snad nejsou překvapující, ale jeho jasný nesouhlas s tím, jak se povaha výcviku SUR změnila od revoluce, je dosti překvapivý. Když ho posloucháte, ani by se nezdálo, že revoluce

⁷ Nadšení Clairy Wigfall pro SUR bylo tak velké, že jí ušlo opakované upozornění, že výcvik na sobě samém (tzv. sebezkušenostní) není objevem SUR a jeho zakladatelů (vysvětlivka KK)

s sebou přinesla osvobození a nový prostor pro pokrok v rámci programu SUR: pro něj se SUR spíše stal „méně zajímavým“. Už si není vědom toho „pěkného prostředí (v komunitě)“, které ho tak těšilo. „Teď už je to všechno jenom výcvik v psychiatrii a ty kurzy taky vydělávají peníze - ano, víte? Peníze. A nezměnilo se to zrovna k dobrému – kdybych měl tyhle kurzy porovnat s tím, co bylo před rokem 1989.“ Je jisté, že *Jarolínek* má vysoké ideály a ty mohou zčásti vysvětlit jeho přezíravý přístup. Jeho stanovisko je však jistě zajímavé a překvapující - možná komunismus opravdu dodal programu SUR sílu, kterou potřeboval k úspěchu a k pokračování té zvláštní atmosféry, kterou vytvořil.

Proč SUR směl existovat

Možná se zdá zvláštní, že bylo dovoleno, aby SUR přežil. Protože to byl v podstatě disidentský kurz, nemohl jistě získat vládní povolení. Vůdčí zásady SUR přirozeně inspirovaly opozici a přece to vypadá, jako by vláda nad ním zamhouřila oko. Kurz ani nelegalizovali, ani ho nezničili. Částečně, ale ne zcela, byl SUR podzemní organizací. „Byl napůl tajný, napůl oficiální, ale spíš tajný. Ano, byla to hezká léta,“ říká *Jarolínek*. Je těžké říci, proč přesně komunismus toleroval existenci programu SUR. Možná, že to bylo díky výše uvedené „ochraně“, nabídnuté Skálovými kontakty. Členové SUR byli sami překvapeni nedostatkem pozornosti vlády, pokud se týkalo SUR. *Kalina* uvádí: „Několikrát jsem byl vyslýchán tajnou policií, ale nikdy kvůli SUR, a moji kolegové, pokud vím, většinou také ne. Je to docela překvapující.“ Je možné, že představa, prezentovaná při zavádění psychiatrie za komunistického režimu, byla poněkud zavádějící. Je pravda, že je nesmírně obtížné přesně zjistit, jak to vlastně bylo. Často to bylo dvojnásobné, *Kalina* to dokonce popisuje jako „trochu schizofrenické.“ Je v tom jistá nelogičnost, přinejmenším se to tak jeví. Organizace mohla prezentovat svou oficiální podobu, ale přitom přijímat i situaci, která mohla být v konfliktu s oficiální doktrínou. Například Psychiatrická klinika Všeobecné fakultní nemocnice v Praze, zarytý představitel biologické psychiatrie, neposkytovala žádnou psychoterapii ve své hlavní budově, ale přitom tolerovala a dokonce podporovala čtyři přidružená psychoterapeutická střediska, která patřila předním psychoterapeutickým pracovištím v zemi⁸. Naproti tomu, mohlo to také fungovat jinak, podle *Jarolínkovy* zkušenosti, o které budeme mluvit později.

Je pravda, že psychoanalýza byla oficiálně zakázaná, ale ve skutečnosti jste ji mohli do jisté malé míry studovat a praktikovat, jestliže jste se drželi při zemi a nedělali nic, co by vládu rozčílilo. Už jsme hovořili o tom, že členství ve straně bylo vstupenkou na vysoké pozice, ale běžná realita byla, že:

„Hned pod povrchem se nalézal docela zajímavý profesionální život, zejména v Praze, kde dva nebo tři lidé, kteří měli silné pozice ve straně, mohli udržet desítky dalších v tolerované zóně. [...] Upřímně řečeno, v osmdesátých letech v Praze nikomu zvláště nezáleželo na tom, co děláte, pokud jste nebyl aktivistou občanské opozice. Nebyla to svoboda, ale pokud jste přežili občasná výslechy a další obtěžování tajné policie a platili malé směšné tributy, jako (například) účast v prvomájovém průvodu, dalo se toho udělat hodně.“

Povšimněte si slov „nebyla to svoboda.“ Možná, že komunistická vláda se spokojila s tím, že nad SUR zamhouřila oko, protože se cítila dost jistá, že její kontroly jsou přísnější na následující překážce. Tihle studenti se mohli cvičit v psychoterapii, ale uvést ji do praxe by znamenalo další bitvu.

⁸ Apolinář, Lobeč, Horní Palata a Denní socioterapeutické sanatorium Karlov, které působilo v letech 1982-92 (vysvětlivka KK)

Uvádění teorie do praxe: kasuistika Martina Jarolímk

Martin Jarolímek po dokončení výcviku v SUR asi tři roky působil v prostředí psychiatrické léčebny, přičemž pokračoval v supervizi s „rodiči“ a snažil se uplatnit získané zkušenosti v praxi. Zkušenost, kterou přitom zažil, zrcadlí to, čemu museli čelit všichni absolventi SUR. Tady byla ta Hlava 22, v jejich vlastní zemi - rozsah psychoterapeutické praxe byl zoufale omezený. Všechny hlavní psychiatrické instituce vedli komunisté a ti byli samozřejmě vysoce podezřívaví vůči jakékoli formě psychoterapie. Existovala některá místa, výše zmíněná čtyři střediska při dnešní Všeobecné fakultní nemocnici, jedno či dvě další pracoviště mimo Prahu, *Kalina* ještě zmiňuje menší, ale „obdivuhodný vývoj praktické aplikace psychoterapie v psychologickém poradenství.“ Ale to byly izolované případy. Vcelku, zvláště na psychiatrických klinikách mimo Prahu, provádět psychoterapii bylo podle *Kaliny* „obtížné nebo skoro nemožné.“

Jarolímek získal zaměstnání v nemocnici v Kosmonosech, padesát kilometrů od Prahy, poblíž Mladé Boleslavi. Kosmonosy jsou dodnes extrémně tradiční a staromódní ústav. *Jarolímek* mohl aplikovat biologické léčení, které se naučil v rámci svého studia medicíny, ale psychoterapii používat nesměl. Nespokojený se situací, *Jarolímek* se po dvou letech přesunul na Psychiatrickou kliniku v Praze na Karlově, což je co by kamenem dohodil od výše zmíněného náměstí I.P. Pavlova. To bylo v roce 1985. Klinika, jak jsme se zmínili, psychoterapii neposkytovala, ale měla pověst alespoň o něco liberálnějšího postoje než Kosmonosy. Tady *Jarolímek* čelem narazil na nesnesitelnou, zmatenou ironii, která byla tak často výsledkem komunistického zaměření.

Jarolímek toužil zavést nějaký stupeň psychoterapeutického léčení pro pacienty na klinice. S důslednou tvrdohlavostí zahájit sérii rozhovorů s vedením. Všechny se setkaly s odporem. A potom vláda vydala oficiální prohlášení, že podpůrná psychoterapie (ne psychoanalýza, aby bylo jasno), je oficiálně uznávána jako potenciálně prospěšná pro pacienty. Byla vydána vyhláška, že psychiatrické ústavy by měly poskytovat podpůrnou psychoterapii. Psychiatrická klinika na Karlově nebyla výjimkou. Přesto však, místo aby se obrátili na člověka, který je přesvědčoval, aby takovéto léčení zavedli a navíc měl v těchto metodách důkladný výcvik, vedení vybralo jako šéfa člověka, který neměl vůbec žádné psychoterapeutické vzdělání. Zdá se neuvěřitelné a skutečně absurdní, že se mohli takto rozhodnout. „Myslím, že vnitřně, jako vedení, to (nabídnout psychoterapeutické léčení) vůbec nechtěli dělat, ale jestliže existovalo oficiální prohlášení, že je dobré poskytovat podpůrnou psychoterapii, byli nuceni ji poskytovat a přitom dělali co mohli, aby neměla příliš vysokou úroveň.“ Jenom díky neplacené práci přescas se *Jarolímek* mohl účastnit psychoterapeutického programu v Denním socioterapeutickém sanatoriu. Tato situace ho neupokojovala. Zklamaný možnostmi kliniky se *Jarolímek* statečně rozhodl v roce 1986 otevřít své vlastní Denní psychoterapeutické sanatorium (DPS)⁹.

Jarolímek nakonec dokázal společně se svými kolegy vypracovat systém psychiatrického léčení, o kterém věřil, že bude mít pro pacienty optimální výhody. Při popisu léčení, nabízeného v jeho sanatoriu, používá metaforu skříně. „My jako psychoterapeuti nebo psychiatři musíme mít velkou skříň, to si dovedete představit. Protože musíme mít mnoho znalostí a v té skříni máme všechny kabáty, které nosíme, a pro každého jednotlivého pacienta musíme vybrat ten nejvhodnější kabát.“

⁹ Dodnes existuje v Praze 4 Nad Ondřejovem (vysvětlivka KK)

Takže, nejsme orientováni jen jedním směrem a nemáme jen jeden přístup, a když přijde pacient a já vidím jeho problémy, je to hlavně na mně, abych zjistil, která terapie mu bude na míru sedět a ke kterému členu svého týmu ho mám poslat.“ Tým, o kterém mluví, se rozrostl nejméně desetinásobně od doby, kdy bylo sanatorium před čtrnácti lety založeno. Kromě Jarolímkova vlastního oboru založeném na výcviku jak v biologické, tak v psychoanalytické psychoterapii i v hypnóze a poznávací terapii chování (Cognitive Behavioural Therapy), nyní zaměstnává kolegy ze širokého okruhu jiných přístupů, včetně např. Gestalt terapie a rogeriánské terapie.

Pod záštitou DPS bylo založeno několik dalších středisek služeb pro duševně nemocné v Praze, např. Středisko denních aktivit nabízející umělecký ateliér s odborným uměleckým terapeutem a taneční studio, chráněné ubytování, chráněné dílny a Kavárna na půl cesty. Rovněž další dvě kavárny, Pátá kolona na půdě psychiatrické léčebny v Bohnicích a kavárna Jelení poblíž Pražského hradu, jsou Jarolímkovými výtvy. Původní idea těchto kaváren bylo poskytnout mladým schizofrenickým pacientům rehabilitaci prací. Schizofrenici (společně s normálními jedinci) obsluhují v kavárně, přístupné veřejnosti. „Měl jsem pocit, že potřebuji pro mladé pacienty nějaké zařízení. A protože mám rád kavárny a mám rád hospody – bum! Spojil jsem obojí a je to fajn,“ vysvětluje Jarolímek původ svých kaváren. Tyto kavárny měly velký úspěch: nejenom prospívaly pacientům, ale také znamenaly průlom do společenské stigmatizace duševně chorých. Jarolímek říká:

„Kavárna pomáhá, protože se o ní ví, že jako kavárna funguje. Někdy tam někdo přijde, protože chce vidět blázna, šílence. Ale potom se nedokáže rozhodnout, kdo za barem je schizofrenik a kdo ne. Protože za barem jsou vždycky čtyři lidé. Jeden je normální a ostatní tři jsou schizofrenici.“

Během svých prvních let bylo DPS ještě malou organizací a proto se komunistické vládě nejevilo jako velká hrozba. Jako SUR, bylo tolerováno. Sametová revoluce v roce 1989 přesto Jarolímkovi a jeho kolegům přinesla velký pocit osvobození, v neposlední řadě proto, že mohli založit soukromý podnik.

Závěrem: SUR a český systém péče o duševní zdraví dnes

Od Sametové revoluce se nedá pochybovat o tom, že v oblasti české psychiatrie došlo k drastickým změnám. Beate Albrich, která je původem Němka a má také německé školy, ale která je dnes jednou z nejvýznamnějších arteterapeutů v České republice, byla svědkem této změny poté, co přijela do země krátce po roce 1989. Říká:

„Před revolucí byl systém velmi represivní, ale teď se jim (psychotickým pacientům) dává větší svoboda rozhodování o sobě samých. Lidská práva ještě nejsou jasná (v současné době jsme svědky velkého úsilí zavést zákon o duševním zdraví, jako to je ve Velké Británii), ale jsou brána jako pravidla, než dříve. V tom je velká změna.“

„Ano, psychiatrický systém se jistě hodně změnil během posledních deseti let. Je mnohem otevřenější a nemocnice jsou také daleko otevřenější. A i když ještě není dokonalý, věci jsou v pohybu a lidé se už nebojí mluvit.“

Revoluce nejen že poskytla příležitost nabídnout psychoterapii širšímu okruhu pacientů v nemocničním prostředí, ale také, jak jsme se už zmínili, umožnila vytvoření lékařských služeb mimo nemocnici. Takovéto služby byly předtím neslýchané. „Předtím byl psychiatrický ústav jediné místo, kam jste mohl jít, když jste byl psychotik, žádnou alternativu jste neměl. Teď se všeobecní lékaři zajímají o

psychiatrii, dokonce existují soukromí psychiatři. V Praze jsou teď tři ambulantní střediska, kde poskytují pomoc v krizi. To je velká změna," poznamenává Albrich.

Změna však vyžaduje čas. Vedoucí pozice na univerzitních klinikách jsou stále obsazeny biologickými psychiatry, ale přesto vztah mezi biologickou a psychologickou psychiatrií sílí. „Není to válka, je to koexistence, mírumilovnější než kdykoli předtím," říká *Kalina*. Generace, která prošla výcvikem programu SUR (odhadem nějakých 650 odborníků), zanechává své znamení a podněcuje změnu, ale pořád ne vždy na nejvyšších místech. Jako poznámku ohledně pozic, které dnes zastávají absolventi SUR, *Kalina* říká: „V nejvyšším vedení psychiatrických klinik myslím nikdo ze SUR není. Pokud jde o šéfy oddělení, tam je jich velmi málo, ale jejich počet roste. V dalších, méně hierarchických a více nezávislých organizacích je jich spousta. Hodně jich má soukromou praxi. Ve vedení „nových“ nezávislých institucí - skoro všichni.“ Je zajímavé, že právě v nezávislých institucích – jako jsou například SANANIM, DPS a FOKUS – které se poslední dobou vynořily, je vliv SUR nejvýznamnější. Ale možná, že to není ani tak překvapivé, když uvážíme, že větší organizace mají stanovené limity – rozsah radikálních změn je omezen – v neposlední řadě kvůli pokračujícímu zaměření na biologickou psychiatrii ale také kvůli tomu, že tyto instituce jsou provozovány státem (což je samo o sobě synonymem pro nedostatek financí). Druhá oblast, která se může chlubit bohatstvím vlivných osob ze SUR je oblast léčení alkoholismu a drogové závislosti. To jasně pramení ze skutečnosti, že v této oblasti nejvíce profesionálně přispěli Skála a druzí dva zakladatelé SUR.

Podle *Kaliny* „vliv SUR byl a stále je spíše nepřímý.“ V České republice se nepochybně změnilo myšlení a přístup nejméně dvou generací odborníků. Tuto roli nemůžeme podceňovat ve vývoji aplikované psychoterapie a nyní už bohaté nabídky psychoterapeutických výcvikových programů. Ale je to vliv, který se vynořil zdola a to je důvod, proč je vliv SUR stále „spíše nepřímý“. Na otázku, za jak důležitý pokládá SUR pro českou psychiatrii, *Kalina* poznamenal: „Důležité je to, že jak SUR, tak jeho model přežily hluboké změny v naší zemi a zdají se životaschopné i v nových podmínkách.“ Výcvikový program se stále vyvíjí. *Jarolímek* to možná pokládá za změnu k horšímu, ale jiní jsou, pokud jde o současnou situaci SUR, optimističtější. Dynamicko-analytická orientace se poněkud rozptyluje, jak program přijímá multidisciplinární přístup k výcviku. Také se rozvětvil do nových oblastí, například arteterapie. *Beate Albrich* se intenzivně zabývá tímto aspektem vývoje SUR. „V roce 1998 jsme započali tento druh výcviku s důrazem na arteterapii. Stále ještě hodně pracujeme s vlastní zkušeností. Je to totéž, sice už neříkáme druhým „rodiče“, ale systém je stejný. A to je pěkné, protože já si myslím, že tak se dá udržet tradice a něco v této tradici obnovit.“ Jeden z úkolů, který byl pro nový výbor¹⁰ SUR velmi důležitý, bylo zavést změny, které by výcvikový program SUR přizpůsobily normám Evropské unie. Teď je to mezinárodně uznávaná kvalifikace - a také uznávaná na území České republiky.

Zbytek světa si jen velmi pomalu začíná všimnout SUR a toho, co vyvinul. „SUR je velmi neobvyklý a unikátní, žádný podobný výcvikový program není znám. Lidé za hranicemi mají často problém mu porozumět," říká *Kalina*. Několik absolventů SUR před revolucí odjelo za hranice a začali praktikovat v jiných zemích; jejich diplomy byly uznány ve Velké Británii, Německu a v Holandsku. Tato migrace i větší

¹⁰ Autorka byla informována, že SUR, Sdružení pro vzdělávání v psychoterapii, založené r.1999, sice navazuje na neformální systém SUR, ale výcvik „typu SUR“ dnes poskytují i jiné organizace, tyto domácí záležitosti však pro ni nebyly podstatné (vysvětlivka KK)

mezinárodní spolupráce po revoluci pomohly rozšířit znalost o SUR. Ukazuje se zájem o „dovoz“ modelu SUR do Velké Británie a do Holandska.

Skutečnost, že SUR je unikátní, je v mnoha směrech nepopíratelná. Vynořil se během obtížného historického období a bojoval s velmi špatnými vyhlídkami. Můžeme pozorovat paralely s jinými disidentskými hnutími té doby, jak například s hnutím českých spisovatelů a umělců. A stejně jako se ukázalo na poli umění, jednota v opozici a potlačování svobody opravdu měly překvapivé následky. Vychovalo to komunitu, kterou někteří později postrádali; komunitu, která byla zásadní podmínkou modelu SUR. Zakládající otcové SUR nikdy nebyli provokující navenek. Naučili se myslet sami za sebe a využívat své myšlenky jako podněty ke změnám v systému, se kterým nebyli spokojeni. SUR hrál svou roli s porozuměním a inteligencí, pomohl propagovat psychoterapeutický výcvik a aplikovanou psychoterapii a vyprodukoval značné množství inovativních a motivovaných jedinců. Můžeme s jistotou říci, že bez SUR by dnes česká psychoterapie i psychiatrie byla docela jiná.

Závěrečná poznámka českého editora

Autorka, americká studentka psychologie a umění, pobývala v r.1999 opakovaně v Praze, nejprve sbírala materiál pro svou univerzitní práci na jiné téma, potom, jak sama líčí, ji oslovil SUR. Provázel jsem ji – v osobním i e-mailovém kontaktu – jednotlivými kroky její práce až k závěrečné podobě, která je v originále opatřena četnými fotografiemi a rovněž plánkem zařízení přidružených k Dennímu psychoterapeutickému sanatoriu *Martina Jarolímka*. V r.2000 jsem získal autorčin souhlas k překladu a úpravám její práce a publikaci v ČR. Provedl jsem pouze některá faktická a významová upřesnění a přizpůsobil text pro českého čtenáře, jinak jsem se však zdržel jakýchkoliv zásahů, které by měnily obsah a smysl originálu. *Claire Wigfall* je zřejmě první, kdo podává obraz SUR z vnějšku, ze zahraničního pohledu, a i když to není pohled psychoterapeutického odborníka, zaslouhuje si, aby se s ním česká odborná veřejnost seznámila v podobě co nejpůvodnější. Bohužel jsem v poslední době ztratil s autorkou kontakt a nevím, zda a kde byla její práce v zahraničí publikována. Za jazykovou spolupráci na překladu děkuji paní *Martě Procházkové*.

Praha, březen 2001

Dr.Kamil Kalina, SANANIM, Janovského 26, 170 00 Praha 7

E-mail: kalina@sananim.cz